
RECENZII

Sabin Adrian Luca, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (III). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. II. Campaniile anilor 1996–1998*, Bibliotheca Septemcastrensis XXV, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2018, ISBN 978-606-12-1551-5.¹

Dragoș DIACONESCU*

„Nu cred că un cercetător n-ar avea voie să-și schimbe părerile, dacă, într-o problemă sau alta, s-au ivit fapte noi, dacă alt cercetător a adus argumente mai temeinice în sprijinul unei noi interpretări sau dacă el însuși, reluând problema, socotește că este cazul să-și modifice părerile anterior exprimate. Acesta este singurul procedeu cu adevărat științific; cramponarea pe o poziție, în ciuda unor fapte și argumente care ne impun schimbarea punctului de vedere, este cea mai mare greșeală” (Vladimir Dumitrescu 1973, p. 474-475)

Mă văd nevoit să aștern aceste rânduri pe hârtie dintr-un motiv simplu. Numele meu a fost asociat, fără a fi consultat în nici un mod², unei lucrări ce prezintă rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse într-un sit preistoric transilvănean renumit (*Turdaș-Luncă*), de acum mai bine de 20 de ani. Mai precis, este vorba de lucrarea cu caracter monografic *Așezări neolitice*

¹ Această notă critică a fost scrisă în cursul anului 2018, după apariția volumului recenzat, și a fost predată în 19 februarie 2019, spre publicare, revistei *Analele Banatului*, anuarul Muzeului Național al Banatului din Timișoara. După aproape un an de „ședere” și după o primă includere a acestei recenzii în varianta primă a anuarului muzeului timișorean, trimisă către Editura Mega, în decembrie 2019 managerul muzeului timișorean a luat decizia de a scoate această recenzie din cadrul volumului XXVI al *Analelor Banatului*.

* Muzeul Național al Banatului, str. Martin Luther, nr. 4, e-mail: goshu_d@yahoo.com.

² Din păcate această „metodă” de a-și susține „argumentat” opiniile referitoare la subiecte inerent sensibile ale arheologiei neolitice și eneolitice ardelene este o obișnuință și tinde să devină o regulă în cazul prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca. Aleg exemplul cel mai recent și anume studiul *Sistemul de fortificații eneolitice de la Turdaș-Luncă, județul Hunedoara, România*, publicat în 2014 în revista *Banatica* (S.A. Luca, C. Suciuc 2014), studiu la care, distinsul profesor l-a „cooptat” și pe dr. Cosmin-Ioan Suciuc fără a-l consulta cu privire la acest aspect. Reacția firească a fost că acesta din urmă a redactat un articol (C. Suciuc 2015) în care își prezintă propriile opinii referitoare la subiectul în cauză. Răspunsul „științific” al reputatului profesor a fost trimiterea de e-mailuri către o parte a comunității arheologice românești, în care cataloga textul „colaboratorului” la studiul S.A. Luca, C. Suciuc 2014, ca fiind, citez: „neconvingător”.

pe Valea Mureșului III. Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă II. Campaniile anilor 1996-1998, lucrare ce vede lumina tiparului sub egida Editurii Universității „Lucian Blaga”, la Sibiu, în 2018. Volumul este semnat ca unic autor de Sabin Adrian Luca, dar este totodată prezentată și o listă de contributory, inclusiv pe coperta acestuia. Pentru dr. Georgeta El Susi situația este clară, cercetătoarea reșițeană semnând capitolul VI al lucrării, dedicat studiului resturilor de faună de la Turdaș-Luncă, campaniile anilor 1992-1995 [sic!]. Sunt nevoit să subliniez umorul involuntar creat de autorul acestei cărți, dedicată campaniilor anilor 1996-1998, care introduce ca și capitol VI studiul resturilor faunistice din campaniile anilor 1992-1995. Ar trebui înțeles că nu a mai identificat elementele de faună în campaniile anilor 1996-1998? Departe de mine gândul de a pune însă la îndoială calitatea acestei abordări efectuată de un cercetător reputat în domeniul arheozoologiei (dr. Georgeta El Susi). Pentru ceilalți patru contributory (în ordinea menționării lor pe copertă, Dragoș Diaconescu, Cristian Roman, Florentin Perianu, Adrian Luca) situația nu este clară deloc în cadrul economiei cărții; practic, nici cuprinsul lucrării și nici conținutul acesteia nu oferă nici un fel de indiciu legat de contribuția efectivă a fiecăruia dintre aceștia.

Dacă pentru ceilalți trei colegi de „suferință” nu pot și nu trebuie să vorbesc, doresc însă să subliniez care este „contribuția” subsemnatului la acest volum. Pe vremea când lucram la Muzeul *Castelul Corvinilor* din Hunedoara (2001-2007), am lucrat împreună cu colegul Cristian Constantin Roman³ la grafica în tuș a planurilor și planșelor incluse în lucrarea ce va fi recenzată în rândurile de față. Aceasta este singura mea contribuție, dacă poate fi numită astfel, în economia cărții în discuție⁴. Subliniez faptul că planurile a căror grafică în tuș a fost efectuată de subsemnatul sunt publicate și într-un alt volum (S.A. Luca, coord. 2012, planurile 1-7, fig. 3) fără vreo mențiune a numelui meu, fapt care demonstrează că nu participarea la partea grafică a lucrării analizate aici a dus la plasarea mea în rândul contributorilor la elaborarea cărții discutate aici. Astfel sunt înclinat să cred că nominalizarea mea ca prim contributor ține, cel mai probabil, de cele subliniate în nota 2 a acestei scurte recenzii.

Intrând în fondul problemei trebuie să remarc faptul că lucrarea analizată pune în circuitul științific materiale aduse la lumina zilei acum 20 de ani folosind metode de cercetare de acum 20 de ani. Mai precis, structura volumului ne oferă o manieră de tip descriptiv în publicarea rezultatelor. Astfel, lucrarea debutează cu un cuvânt înainte prin care cititorii sunt anunțați că acest volum se dorește a fi o continuare a celui publicat în 2001 (S.A. Luca 2001), de aceea numerotarea capitolelor și a materialului ilustrativ continuă ordinea stabilită în lucrarea din 2001. Vizibilitatea culturii Turdaș în cadrul eneoliticului transilvănean este subliniată prin „ultimele” cercetări, făcute în situri ca Orăștie-Dealul *peștilor*, Turdaș-Luncă,

³ Autorul graficii în creion a materialului arheologic.

⁴ Am participat în calitate de student la cercetările arheologice din acest sit în campaniile anilor 1996, 1997, 1998, ani în care tocmai absolveam anii II, III și IV ai Facultății de Litere, Istorie și Jurnalistică, specializarea Istorie, din cadrul Universității „Lucian Blaga” Sibiu. În această calitate nu am avut căderea să coordonez sau să conduc vreun sector din cercetarea arheologică din acest sit, deci contribuția mea la munca de teren a fost una nesemnificativă din punctul de vedere al documentării și interpretării arheologice a contextelor cercetate. Dacă eu am fost considerat „demn” de a fi desemnat contributor, asta înseamnă că toți colegii mei, care au participat pe acest șantier, tot în calitate de studenți, în anii 1996-1998, „meritau” să fie prezenți în lista contributorilor. Și nu au fost puțini, mai ales că în campania 1998 situl de la Turdaș-Luncă a devenit șantier școală al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

Cerișor-Peștera Cauce, Călanu Nou⁵ și Valea Nandrului. Majoritatea acestor cercetări s-au efectuat în ultimii ani ai secolului al XX-lea; aceste „ultime” cercetări sunt numite însă și „vechi”: „Din cercetările vechi reținem observații – pentru prima dată publicate astăzi” (S.A. Luca 2018, p. 44). Dacă primele patru situri au beneficiat de cercetări arheologice sistematice, nu același lucru îl putem spune despre situl de la Valea Nandrului-La Dos, sit abordat în a doua jumătate a secolului al XX-lea doar prin cercetări de suprafață⁶, care chiar dacă are o schiță stratigrafică deja indicată prin sondajele arheologice de control stratigrafic efectuate aici de Márton Roska în 1911 (M. Roska 1941, p. 15-20), nu oferă o imagine foarte clară a relației dintre locuirile neolitice și eneolitice de aici.

Primul capitol, numerotat cu cifra III și dedicat descrierii cercetărilor arheologice sistematice, ne oferă și prima surpriză, de tip *déjà-vu*. Mai precis, mare parte din textul acestui capitol a mai fost publicat o dată, dar într-o situație mai specială, a unui volum fără autori (S.A. Luca, coord. 2012)⁷. De exemplu: S.A. Luca (coord.) 2012, p. 24-31 care conține același text cu S.A. Luca 2018, p. 11-16, 17, 18-22, 27-28, cu foarte mici variații – de ex. S.A. Luca, coord. 2012, p. 30 spune „...săpăturile de la Mintia-Gerhat (Drașovean și Luca, 1990 – stratul II), moment în care avem primele elemente Foeni-Mintia în Transilvania” comparat cu S.A. Luca 2018, p. 22 și n. 43 „...săpăturile de la Mintia-Gerhat⁴³, moment în care avem primele elemente Petrești în Transilvania”. Sau situații în care textul e identic, dar trimiterile la figuri sunt greșite, aspect ce demonstrează care dintre texte a fost redactat primul: S.A. Luca, coord. 2012, p. 28 „Stratigrafia verticală a suprafeței S III/1996-1997 este ilustrată prin profilul de vest a acesteia (plan 11a)” (greșit, de fapt aici e vorba de planul 6a) comparat cu S.A. Luca 2018, p. 17 „Stratigrafia verticală a suprafeței S III/1996-1997 este ilustrată prin profilul de V a acesteia (plan 11a)” (trimiterea aici e corectă). Se poate afirma clar că textul din S.A. Luca 2018 a fost elaborat înaintea celui din S.A. Luca, coord. 2012, cel puțin pentru acest paragraf.

Între porțiunile de text „preluate” sunt inserate studii de caz privind categoria și culoarea fragmentelor ceramice din mai multe complexe din situl de la Turdaș-Luncă⁸, Orăștie-Dealul Pemilor și din cel de la Mintia-Gerhat. Trebuie să remarc aici ușoara inutilitate a acestui demers câtă vreme culoarea biscuitului ceramic și categoria ceramică din care face parte nu sunt elemente definitorii în ceea ce privește metodologia de analiză și atribuire culturală a ceramicii preistorice. Nu pot să nu ofer aici o mostră de „înțelegere” a problemei analizate pe bazele „solide” deja numite, citând o frază cu caracter concluziv: „Datele rezultate din aceste statistici arată faptul că locuințele și cele de suprafață prezintă tehnologii de fabricație a ceramicii relativ comune – cel puțin la nivelul bordeielor.” (S.A. Luca 2018, p. 26). Totuși, pe baza analizei culorii fragmentelor ceramice dispuse pe adâncimi, profesorul S.A. Luca „reușește” să integreze situl de la Mintia în etapa de geneză a culturii Petrești: „Comparând cu studiile de caz 1-2 credem că

⁵ În S.A. Luca 2018, p. 7, n. 5 situl de la Călanu Nou-La Podină, publicat ca atare de descoperitori (Șt. Andrei, T. Roșu 1998) și de cel ce a efectuat cercetările arheologice sistematice de aici (M.M. Ciută 2001), este arondat localității Ohaba Streiului, chiar dacă situl este plasat în imediata proximitate a zonei de contact dintre localitatea Streisângeorgiu și cartierul Călanul Nou (cf. M.M. Ciută 2001, Harta II), Ohaba Streiului fiind situată la 750 m pe direcție SE, pe malul celălalt, stâng, al Pârâului Luncanilor.

⁶ Cercetările periegetice ce au oferit materialele publicate de S.A. Luca, C.C. Roman 1999 au fost efectuate de Cristian Roman, Dragoș Diaconescu și Alexandru Adam.

⁷ Această situație face ca și citarea acestei lucrări să îmbrace o formă specială. S.A. Luca 2018 citează această lucrare ca S.A. Luca et alii 2012 (?). Aici apare întrebarea firească: cine sunt ceilalți?

⁸ La S.A. Luca 2018, 16, n. 25, recoltarea și prelucrarea datelor din complexe de la Turdaș sunt atribuite regretatei dr. Florina Maria Nițu. De fapt, doar prelucrarea în Microsoft Excel îi aparține regretatei noastre colege, recoltarea lor fiind făcută de, pe atunci studentă, dr. Lucia Anda Spânu.

*suntem într-un moment cronologic și cultural aflat la baza sau în primele momente – mai degrabă – a [sic!] culturii Petrești”*⁹ (S.A. Luca 2018, p. 23-24). Totodată, pe baza creșterii în procentaj a categoriei de ceramică fină din locuința L2, din același sit, „sesizează” existența unor impulsuri culturale: „Creșterea speciei fine în locuința L2 este un semn asemănător celui de la Mintia-Gerhat (studiul de caz numărul 2). Tehnologiile de arhitectură și fabricare a ceramicii primesc un impuls.” (S.A. Luca 2018, p. 26). Nu cred că integrarea sitului de la Mintia-Gerhat în palierul cronologic-cultural indicat este una eronată, doar subliniez fragilitatea puternică a raționamentului, având în vedere nișa extrem de îngustă de date pe care se bazează.

Salut totodată dorința împlinită a autorului de a oferi cititorilor care nu cunosc limba română rezumatele mai mult decât consistente, în limba engleză, de la finalul fiecărui capitol, facilitând astfel accesul la informație a celor interesați.

Capitolul IV vizează descrierea materialelor arheologice, partea de industrie litică fiind tratată mai mult decât sumar, analogiile oferite privind calitatea silexului la Cerișor-Peștera Cauce sau Orăștie-Dealul Pemilor, subliniind caracterul generalist al abordării câtă vreme pentru piesele litice de la Cauce, nivelul II, a fost oferită ca și posibilă zonă de proveniență pentru materia primă din care erau confecționate versantul stâng al văii Zlaști, arealul satelor Groș și Ciulpăz și cursul superior al afluenților de stânga ai văii Zlaști în apropierea interfluviului acesteia cu valea Nandrului (S.A. Luca et alii 2004, harta 5), areal aflat ușor cam departe de situl de la Turdaș-Luncă.

Descrierea lotului ceramic, publicat în respectivul volum între paginile 47-59, este una exhaustivă, luând în calcul și apartenența la complexe arheologice, doar că are un puternic caracter redundant câtă vreme aceste informații se regăsesc și la descrierea ilustrației cuprinsă între paginile 125-171. În cadrul acestui capitol sunt inserate și diagrame cantitative vizând categoria ceramicii pe adâncimi în situl de la Turdaș (grafic 17) și pe complexe arheologice/unități stratigrafice din siturile de la Orăștie, Cauce sau Liubcova (grafic 18). Ultima diagramă cantitativă, este „firesc” să fie caracterizată prin următoarea afirmație: „Compararea categoriilor ceramicii pe complexe amintite în studiile de caz, dar și altele (peștera Cauce sau Liubcova) (grafic 18) arată o diversitate bine controlată”. Există și o diagramă cantitativă (grafic 19), care își dorește să arate „prezența picturii și a ornamentelor în complexe turdășene” și care compară ceramica ornamentată (în felurite tehnici neprecizate însă) cu ceramica ornamentată prin pictură, din patru contexte arheologice: nivel II peștera Cauce¹⁰, L13, L4 și B4 din situl de la Turdaș-Luncă. Explicația conform căreia „lotul de peștera [sic!] Cauce, fiind foarte mic numeric, dă date care ies din factorul comun” este una ce putea fi evitată dacă distinsul profesor ar fi făcut referire la o lucrare semnată de domnia-sa în calitate de prim-autor¹¹. Explicația oferită acum 15 ani este mult mai bine argumentată decât cea prezentată mai sus. O ultimă remarcă privind abordarea de tip statistic efectuată în cadrul capitolului IV este cea privind graficul 20, unde este prezentat un tabel de contingență seriat, unde sunt prezente ca și unități de analiză Cauce, și complexe de la Turdaș, Orăștie și Mintia, comparate pe baza culorii biscuitului ceramic (S.A. Luca 2018, p. 46-47). Graficul este intitulat neinspirat „Studiu comparativ a categoriilor

⁹ Subliniez ca studiile de caz 1 și 2 la care se face referire vizează B4/1995 și L4/1995 din situl de la Turdaș.

¹⁰ Această atribuire îmi aparține, conform celor publicate în S.A. Luca et alii 2004. Sper ca acesta să fie nivelul în cauză, deoarece această unitate stratigrafică a fost divizată în două sub-niveluri, IIa și IIb, primul fiind considerat inferior în diagrama stratigrafică și conținând „vase pictate în stil Tăualaș”, iar cel de-al doilea „cu elemente Foeni-Mintia, Precucuteni și Turdaș” (vezi S.A. Luca et alii 2004, p. 104).

¹¹ Și căruia îi aparține și textul din S.A. Luca et alii 2004, p. 104: „depunerile stratului IIa și IIb au caracter ritualic”.

ceramice în așezări ale culturii Turdaș. Seriere în funcție de culoare [sic!]". Subliniez că nici aici nu văd utilitatea prezentării acestui grafic și, aparent, nici autorul, câtă vreme pentru respectivul grafic nu oferă cititorilor nici o explicație.

Capitolul al V-lea, dedicat încadrării cultural-cronologice a materialelor descoperite, oferă o abordare ușor inedită a analizei comparative a ceramicii din sit, organizată pe nivelurile decelate de autor, în sistem tabelar, având ca și coloane principale cele trei categorii ceramice: ceramica fină, ceramica semifină, ceramica de uz comun, luându-se în calcul pe rând, pe sectoare de linii în structura tabelară, culoarea, amestecul pastei, netezirea, lustruirea, slipul aplicat pe ceramică, arderea (a cărei determinare a fost făcută pe baza culorii biscuitului ceramic), angoba și ornamentele. Această ordonare a informației (în cuprinsul paginilor 62-78) care ține tot de aspectele descriptive ale materialului ceramic prezentate deja de două ori, la descrierea lotului ceramic și în descrierea ilustrației, combină în mod ușor nefericit aspecte legate de tehnologia ceramicii cu o caracteristică ce ține de morfologia acesteia (ornamentele). Prin nota 116 se oferă analogii pentru un ornament format din grupuri de tăieturi scurte pe un fragment ceramic din locuința L8 de la Turdaș într-un sit aparținând culturii Vinča de la Pančevo-Vranin Salaș. Maniera de citare este una bizară, sursa citată fiind XXX 1988a. Consultarea listei bibliografice ne arată ca XXX 1988a este D. Srejović, *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948-1988*, Belgrad (1988) (S.A. Luca 2018, p. 252). Și atunci, dacă într-adevăr D. Srejović este autorul acestei lucrări, conform lui S.A. Luca, atunci de ce XXX 1988a în loc de D. Srejović 1988? De fapt, această lucrare îl are pe Dragoslav Srejović ca și editor, iar analogia indicată de profesorul Luca e parte din fișa sitului de la *Vranin Salaș*, fișă semnată de Slobodan Jocić (S. Jocić 1988, p. 107). S. Jocić nu oferă o încadrare cronologică a sitului de la *Vranin Salaș*, în fișa întocmită în volumul din 1988, dar o face un an mai târziu, când publică un studiu referitor la cercetările din 1981 din situl cu pricina, moment în care încadrează situl în cauză în faza Vinča-Pločnik I (S. Jocić 1989, p. 13). Această etapă cronologică, este, la nivelul anului 1989, contemporană cu etapele C2-D1 în cronologia lui W. Schier (W. Schier 1995, Abb. 146) și C1-C2 în cronologia lui Gh. Lazarovici (Gh. Lazarovici 1979, p. 76, tabel 7). Consider că aceste detalii ce țin de cronologia relativă a sitului de la *Vranin Salaș* sunt extrem de importante pentru veridicitatea cronologică a analogiei oferite, fragmentul respectiv din situl de la Turdaș provenind din locuința L8, locuință atribuită nivelului III și încadrată în cultura Petrești, faza A (S.A. Luca 2018, p. 79). Autorul consideră că nivelul III de la Turdaș reprezintă cel mai vechi Petrești, iar în tabelele de la p. 84-86, 90-91 descoperirile Petrești sunt atribuite fazei I (?). Câtă vreme faza timpurie a culturii Petrești, în cronologia propusă de I. Paul, este faza A, considerăm că la această fază se referă S.A. Luca prin adjectivul „*cel mai vechi*” și cifra romană I. Cu ceva ani buni în urmă, în primul volum dedicat cercetărilor arheologice sistematice de la Turdaș (S.A. Luca 2001, p. 145-146), nivelurile petreștene de la Turdaș sunt considerate a aparține fazei AB a culturii, prezența elementelor de tip Foeni-Mintia nepictate fiind atribuită celor mai noi sub-niveluri turdășene. Schimbarea încadrării cronologice a nivelului Petrești de la Turdaș se face fără nici o explicație, inedita siglă oferită (I roman) fiind o noutate absolută în cronologia internă a culturii Petrești. Astfel, sigur cu limitele date de o analogie singulară, L8 de la Turdaș ar fi contemporană cu Vinča C2-D1 (cronologie W. Schier), chiar dacă fragmentul ceramic cu pricina poate fi, împreună cu celelalte fragmente cu decoruri de tip Turdaș, intruziv în cadrul nivelului atribuit locuinței L8¹², dată fiind modalitatea de cercetare arheologică propriu-zisă, cu niveluri de săpare artificiale, cu grosimea de 20 centimetri.

¹² Despre „perpetuarea” artificială a elementelor Turdaș în niveluri aparținând culturii Petrești, vezi D. Diaconescu 2014, p. 76.

Spre finalul acestui capitol, între analiza comparată a ceramicii aparținând culturii Turdaș și a culturii Petrești și sub-capitolul dedicat „analizei comparative a formelor semnificative pentru cronologie și legături culturale”, la paginile 79-81, autorul oferă o încercare de găsire a unor analogii, în special pentru banda incizată „umplută cu tăieturi scurte și – mai rar- cu umpunsături [sic!]”, manieră de decor considerată „specific turdășeană”. Din acest excurs bibliografic, pentru că nu doresc să analizez aici toate analogiile oferite de autor¹³, voi analiza pe scurt două dintre trimiterile bibliografice pe care profesorul S.A. Luca le prezintă.

La p. 80 cititorul beneficiază de o modalitate stranie de interpretare și din nou bizară de citare, în aceeași măsură. Astfel, S.A. Luca 2018 afirmă: „Revenind la cultura Turdaș, ce ne facem că la Plalia [sic!] Magoula Zarkou¹²⁷, mai multe dintre vasele cu picior miniaturale depuse în modelul de casă sunt – evident – turdășene!”. Urmărind nota 127, constatăm că sursa citată este „Papathanassopol [sic!] 1996, p. 162, fig. 43”¹⁴. De fapt, George A. Papathanassopoulos este editorul acestui catalog de expoziție organizată de Muzeul Artei Cicladice (*Museum of Cycladic Art*), capitolul care privește *House models* fiind semnat de George Toufexis¹⁵. O altă problemă este reprezentată de așa numitele, de către profesorul S.A. Luca „vase cu picior miniaturale” găsite în acest sit din Tesalia, care sunt, de fapt, conform autorilor greci, inclusiv descoperitorului, opt figurine antropomorfe (K. Gallis 1985, p. 20-24, pl. XIV-XVI; G. Toufexis 1996, p. 161; S. Nanoglou 2005, p. 149 sau A. Frînculeasa, K. Moldoveanu 2014, p. 230)¹⁶, care nu au nici o legătură morfologică sau stilistică cu plastica culturii Turdaș din Transilvania.

O altă scurtă remarcă este legată de elementele considerate Turdaș și identificate în situl de la Uivar (W. Schier, F. Drașovean 2004, p. 174, Abb. 20/1, 2), pe care S.A. Luca le consideră a fi specifice culturii Tisa [sic!] (S.A. Luca 2018, p. 80)¹⁷. Dacă, legat de primul fragment ceramic de la Uivar discutat aici (W. Schier, F. Drașovean 2004, Abb. 20/1), consider că face parte din ceea ce B. Dammers numește „tiszoid Vinča” (B. Dammers 2009, p. 238-239, pl. 4/1-2), cel de-al doilea are elemente ce se pot regăsi în ceramica Turdaș (buză de vas patrulater cu ornamente incizate, singurul motiv recognoscibil fiind linia în zig-zag dispusă ca direcție a motivului în poziție orizontală), cu analogii la Turdaș-Luncă în L8 (S.A. Luca 2018, fig. 80/7) sau în B1/1992 (S.A. Luca 2001, fig. 25/4, fig. 35/3). Dacă pentru aceste fragmente ceramice discuția poate continua, pentru cele publicate în 2009, tot din situl de la Uivar (B. Dammers 2009, p. 241-242, pl. 5/1-3) consider că elementele decorative de tip Turdaș

¹³ Vezi D. Diaconescu 2014, p. 71, n. 56-60 pentru analogii din zona Câmpiei Tisei în mod special pentru elementele considerate de tip Turdaș (bandă punctat-incizată/vase patrulate).

¹⁴ În lista bibliografică se poate constata la S.A. Luca 2018, p. 251 că Papathanassopoulos 1996 este G.A. Papathanassopoulos, *Neolithic Culture in Greece*, Atena (1996).

¹⁵ Citarea corectă este G. Toufexis 1996, unde G. Toufexis 1996 este Toufexis, George, *House models*. In: G.A. Papathanassopoulos (ed.), *Neolithic Culture in Greece*, Atena, 1996, p. 161-162. Vezi, pentru un exemplu de citare corectă A. Frînculeasa, K. Moldoveanu 2014, p. 230, 232.

¹⁶ Ultimele trei surse preiau imaginea din K. Gallis 1985, pl. XV/b. Pentru o imagine de o calitate bună a acestui ansamblu vezi deasemenea și: <https://www.orea.oeaw.ac.at/en/research/prehistoric-phenomena/platia-magoula-zarkou-in-thessalygreece/> (accesat în 01.02.2019); urmărind figura cu pricina și K. Gallis 1985, pl. XV-XVI nu se pot vedea elemente decorative specifice culturii Turdaș. Descoperitorul acestui ansamblu, K. Gallis 1985, p. 22 atribuie această descoperire fazei Tsangli, pe care K. Gallis 1996, fig. 3, o consideră ca o primă etapă a fazei Pre-Dimini și o încadrează cronologic absolut la cca 5300-5100 cal BC, ceea ce corespunde fazei Vinča A, pentru zona dunăreană.

¹⁷ Corect, cultura Tisza.

dispuse pe fragmente de vase patrulatere¹⁸, nu mai pot fi contestate. Fragmentul de la poziția 1 din sursa citată ne oferă imaginea unui fund de vas patrulater, decorat cu un triunghi incizat umplut cu tăieturi scurte și cu banda din jurul triunghiului pictată cu roșu după arderea biscuitului ceramic, în așa numita tehnică „*crusted*” [sic!] (S.A. Luca 2018, 84)¹⁹. Analogii pentru acest gen de pictură, cu roșu, între benzile punctat/tăiat-incizate sau în spațiile ce nu sunt decorate prin incizie sau tăieturi apar la Turdaș-Luncă (S.A. Luca 2001, fig. 27/6, 7; fig. 28,/2, 6; S.A. Luca 2018, p. 84), Orăștie-Dealul *peștilor* (S.A. Luca 1997, p. 64, pl. VI/13, XX/1) sau Cauce, nivelul II (S.A. Luca *et alii* 2004, pl. XXIX/1). Faptul că analogiile găsite provin din complexe aparținând nivelului II de la Turdaș (inferior – B6/1996 și B4/1995 și superior – L4/1995) precum și celor două niveluri de la Orăștie (B2/1994 – nivelul inferior și L2/1993 – nivelul superior), ne arată că vorbim despre fazele II și III ale culturii Turdaș așa cum au fost definite (conform S.A. Luca 1997, p. 77 așezarea turdășeană de la Orăștie este contemporană cu nivelul intermediar de la Turdaș). Prezența acestui tip de elemente, a căror similitudine cu elementele integrate în cultura Turdaș ca reprezentative, este atestată fără dubii, în Banatul românesc, la momentul cronologic 5397-4693 cal BC (*mean* 4952 cal BC), în cadrul complexului 370 din nivelul 1g1 (F. Drașovean 2013, p. 16), și indică la acest moment al cercetărilor o anterioritate a unor elemente tipice Turdaș, în Banatul românesc față de arealul transilvănean. Sigur, aceste lucruri au fost deja scrise (vezi în primul rând F. Drașovean 2013 legat de problematica strictă a elementelor turdășene de la Uivar sau F. Drașovean 1996, p. 96 care subliniază ca fiind foarte importante așezările de la Zorlențu Mare și Sălbăgelul Vechi, așezări ce prezintă elemente de tip vase patrulatere, benzi punctat incizate și idoli de tip amuletă perforați, caracteristici ce se regăsesc și în așezările turdășene), dar profesorul S.A. Luca alege să nu discute deloc aceste aspecte, așa că la acest moment consider că trebuie explicată prezența *motto*-ului de la debutul acestei recenzii. Nimeni nu poate nega eforturile și implicarea domnului S.A. Luca în cercetarea arheologică sistematică din siturile de la Orăștie și Turdaș, cercetări pe baza cărora a definit cultura Turdaș. Dar, de aici, până la a ignora complet studii scrise de alți autori (situație uneori intenționată, uneori neintenționată) e o cale lungă, care arată că distinsul profesor nu este interesat, voit sau nu, de aspecte care contravin sau completează uneori cele afirmate de domnia-sa. Doar spicuiind din lista bibliografică a lucrării analizate aici putem observa că Gheorghe Lazarovici beneficiază de 6 titluri (am pus aici și poziția de prim autor la studii sau volume colective), Zoia Maxim de 1 titlu, Florin Drașovean de 2 titluri, Iuliu Paul 1 titlu, iar Nicolae Vlăssă fără nici un titlu. Am ales cercetătorii care în ultimii 60 de ani s-au ocupat de problemele neoliticului și eneoliticului din Transilvania și Banat. În schimb, Luca Sabin Adrian apare în 48 titluri, totalul titlurilor din lista bibliografică fiind de 99! Am folosit un citat din scriitura regretatului prof. Vladimir Dumitrescu pentru a încerca să subliniez un aspect esențial: fără discuții deschise, argumentate, lăsând la o parte orgolii și relații interpersonale fluctuante, cramponări de multe ori inutile în idei personale doar din dorința de a avea dreptate, nu se vor putea face progrese reale în cunoașterea, în acest caz, a neoliticului și eneoliticului din arealul transilvănean și bănățean.

Sub-capitolul IV, așa cum am precizat deja, alocat „*analizei comparative a formelor semnificative pentru cronologie și legături culturale*”, ne arată, de exemplu, că vasele patrulatere sunt specifice nivelului II și nivelului III din situl de la Turdaș, dar subliniind de fapt nu o

¹⁸ Mă refer aici la fragmentele din B. Dammers 2009, pl. 5/1-2. Fragmentul de la poziția 3 din cadrul aceleiași planșe se poate integra în categoria deja numită de „*tiszaoid Vinča*”.

¹⁹ Corect: *crusted*. Subliniez aici faptul că în S.A. Luca 2001, p. 70 termenul e folosit corect, dar în S.A. Luca 1997, p. 63 apare din nou *crusted*.

perpetuare a unor forme din cultura Turdaș în cultura Petrești, ci, cel mai degrabă, un amestec de materiale datorat metodologiei de cercetare. Revin aici cu o întrebare pe care am mai exprimat-o cu altă ocazie: „De ce materiale de tip Turdaș apar în nivelurile Petrești doar în siturile în care cele două culturi se regăsesc în contact direct, cum ar fi Turdaș-Luncă sau Daia Română-Părăuț? De ce aceste elemente, odată „acceptate” și preluate în ornamentica culturii Petrești, nu apar și în alte situri Petrești, de faza AB, situri în care niveluri ale culturii Turdaș lipsesc, cum ar fi Miercurea Sibiului-Petriș, Ocna Sibiului-Fața Vacilor sau Tărtăria-Gura Luncii? Nu cumva această perpetuare este legată de un amestec stratigrafic datorat metodei de cercetare în niveluri artificiale de săpare?” (D. Diaconescu 2014, p. 76).

Răspunsul este oferit de domnul S.A. Luca, indirect și cel mai probabil fără intenție, prin fraza: „Trebuie să atragem atenția – încă o dată – că o parte din materialele turdășene sunt aduse în contextul petreștean datorită modului de amenajare a locuințelor acestei culturi, prin realizarea unor ridicături pe care se așează casa” (S.A. Luca 2018, p. 82). Practic, distinsul profesor ne spune că la momentul edificării caselor Petrești (nici nu contează aici faza acestei culturi) erau create niște ridicături/platforme pe care era situată locuința propriu-zisă, aspect ce plasează podeaua locuinței la un nivel altimetric mai ridicat decât nivelul de călcare aferent respectivei locuințe. Crearea ridicăturilor respective duce practic la relocarea unor materiale arheologice, din nivelurile anterioare locuirii Petrești imediat sub locuințele acestei culturi, dar la același nivel altimetric cu nivelul de călcare aferent acestora. Deci, săpând în niveluri artificiale orizontale, toate materialele aflate în poziție stratigrafică secundară sub locuințele Petrești sunt alocate acestora. De aici până la continuitatea și perpetuarea unor forme ceramice și tehnici și motive ornamentale nu mai este decât un pas, care este făcut cu nonșalanță. Doar așa se poate explica transformarea nivelului Petrești AB de la Turdaș în Petrești A, chiar dacă elementele definitorii pentru faza A așa cum au fost definite (I. Paul 1992, p. 71-76), mai degrabă lipsesc. Sau, acest demers este întreprins probabil, din dorința de a „elimina” de pe harta eneoliticului timpuriu din vestul României, grupul Foeni²⁰, fapt subliniat prin considerațiile referitoare la importuri Petrești în Banat (S.A. Luca 2018, p. 89, n. 202) și renunțarea la folosirea termenului de grup Foeni-Mintia²¹. Autorul folosește conceptul de grup Foeni doar atunci când se referă la mențiunile altor autori legate de această entitate arheologică (vezi S.A. Luca 2018, p. 80, 89). Materialele considerate importuri Petrești în Banat (Gh. Lazarovici 1979, p. 166-168) au fost reevaluate pe baza cercetărilor sistematice din siturile de la Foeni-Cimitirul Ortodox, Parța-Tell II și Chișoda Veche-Livezi – și nu Timișoara-Termocentrală, așa cum mai este denumit acest sit (S.A. Luca, C. Urian 2012, p. 12 sau S.A. Luca 2006, p. 252).

Din „*analiza comparativă a importurilor culturale*” am reținut doar că în faza II Turdaș avem și importuri Vinča C, Szakálhát și Tisza, precum și din cultura Rast (?). De două ori în cadrul lucrării recenzate în aceste rânduri este folosit acest concept de „cultură Rast” (S.A. Luca 2018, p. 90, 91), termen ce creează confuzii inerente. Trimiterea bibliografică făcută de S.A. Luca este Dumitrescu 1980. Vladimir Dumitrescu încadrează așezarea de la Rast-Gîrla Țîfarului în cultura Vinča, final de fază B2 și început de C1 (Vl. Dumitrescu 1980, p. 106). Regretatul cercetător afirmă că a fost tentat să considere această așezare, din punct de vedere cronologic, ca o fază distinctă „faza Vinča-Rast”, dar din dorința de nu complica și mai mult

²⁰ Numit de-a lungul vremii ca și cultura Petrești în Banat (F. Drașovean 1994), Petrești A/grup Foeni (F. Drașovean 1996), Foeni (F. Drașovean 2004; Gh. Lazarovici *et alii* 2011; Gh. Lazarovici, M. Lazarovici 2010; M. Gligor 2009), Mintia (S.A. Luca 1997), Foieni [*sic!*] (S.A. Luca 1997), Foeni-Mintia (S.A. Luca 2001; S.A. Luca 2009; S.A. Luca (coord.) 2012), Foieni [*sic!*]-Mintia (S.A. Luca, C. Urian 2012).

²¹ Un termen des uzitat de domnul S.A. Luca de-a lungul vremii. Vezi supra n. 20.

nomenclatura neoliticului și eneoliticului dunărean renunță în mod explicit la această idee. „Reușește” însă profesorul S.A. Luca în 2018, chiar mergând mai departe și definind, pe criterii absolut inexistente, o cultură arheologică distinctă. Așezarea de la Rast a mai fost încadrată și în faza C a culturii Vinča (cf. F. Drașovean 1996, p. 43, 92).

Aceste importuri de care vorbeam mai sus „reușesc” să sporească impactul aspectelor subliniate deja: ori vorbim despre un amestec de materiale datorat metodei de săpătură, ori atribuirile culturale ale importurilor nu beneficiază de acuratețea cuvenită. Conform cronologiei neoliticului din câmpia Tisei, cultura Szakálhát precede cultura Tisza (cf. Z. Visy, ed. 2003, harta cronologică pentru Neolitic-Epoca Cuprului). La Turdaș însă ele apar împreună, în aceeași fază (II); mai mult, importul Szakálhát este găsit în același complex cu un import considerat Vinča C și cu unul alocat culturii Rast (?). Câtă vreme grupul Szakálhát este văzut contemporan cu etapa Vinča B (vezi N. Kalicz, J. Makkay 1977, p. 108 și Tabelle 2, care afirmă că elementele Szakálhát apar în situl de la Vinča între metrii 8-6, aspect ce conform W. Schier 1995, Abb. 146 paralelizează grupul Szakálhát cu Vinča B1 și B2 – cronologie Gh. Lazarovici sau B1, B2 și C1 – cronologie W. Schier) și cum este clar că profesorul S.A. Luca folosește sistemul cronologic Gh. Lazarovici pentru cultura Vinča, este evident că există mici probleme în ceea ce privește aceste importuri culturale din bordeiul B7, atribuit nivelului II inferior (poate amestecuri de materiale, poate atribuiri culturale greșite).

Trebuie să subliniem aici uimirea exprimată de autor în legătură cu „*unele analogii cu cultura Petrești din Grecia!*” (S.A. Luca 2018, p. 90). Sunt nevoit să subliniez acest aspect câtă vreme acest subiect, al unor analogii ale ceramicii pictate neo-eneolitice din Transilvania cu cea neolitică din Grecia, în special din zona Tesaliei, are o vechime venerabilă. H. Schmidt (H. Schmidt 1903, p. 448-450) publică primele fragmente pictate aparținând culturii Petrești provenind din situl de la Turdaș și de la Ciuguzel (Fugad), încadrându-le în grupa ceramică 5. Același autor (H. Schmidt 1911, p. 599-600) consideră că ceramica minoică timpurie din siturile de la Kato Zakro și Hagios Joannis are originile în neoliticul tesalian și în arealul balcano-dunărean. Reputatul arheolog britanic V.G. Childe vede apariția ceramicii de tip Dimini și Sesklo ca pe un rezultat al unei invazii din arealul est european, numind ceramica pictată din situl de la Turdaș ca aparținând așa-numitului Grup Est European de ceramica pictată (vezi V.G. Childe 1922, p. 270-271, 275). H. Schroller subliniază că în nivelul trei observat de M. Roska la Turdaș apare ceramica pictată semnalată și încadrată de H. Schmidt în grupa 5, considerând aceste fragmente ceramice ca făcând parte din „*mittelsiebenbürgische bemalte Keramik*” (vezi H. Schroller 1930, p. 250). În 1933, I. Nestor descrie principalele caracteristici ale culturii Petrești, numită ca și „*Der westrumänische bemaltkeramische Kulturkreis*” (I. Nestor 1933, p. 51-54), precizând că datarea acestei culturi depinde de clarificarea stratigrafiei de la Turdaș, asemănările puternice cu Dimini făcând dificilă încadrarea cronologică relativă (I. Nestor 1933, p. 54). F. Schachermeyr vede douăzeci și unu de elemente comune în formele și decorul ceramicii Dimini și cea aparținând Culturii Vest-transilvănene (*i.e.* cultura Petrești), la care adaugă încă patru din lumea de tip Ariușd (F. Schachermeyr 1954, p. 25; vezi și tabelul de la p. 26, unde caracteristicile comune sunt indicate clar și corespund celor descrise de autor în p. 21-24). Aceste aspecte, precum și faptul că autorul nu vede o continuitate între faza Dimini și etapele premergătoare, îl fac să considere că apariția acestor elemente se datorează unei migrații din zona carpato-dunăreană înspre zona Tesaliei (F. Schachermeyr 1954, p. 34 sau F. Schachermeyr 1955, Karte 3). O opinie ce contrazice aceste ipoteze cu argumente stratigrafice și crono-tipologice, la Vl. Dumitrescu, care consideră, pe baza datelor stratigrafiei de la Turdaș (în primul rând observația din I. Nestor 1933, p. 53,

n. 190) și a unui import descoperit în situl de la Gumelnița (Vl. Dumitrescu 1960, p. 193-195, fig. 1), că din punct de vedere cronologic cultura Petrești este ulterioară etapei Vinča-Turdaș și contemporană cu cultura Gumelnița, cu Cucuteni-Ariușd (parțial) și cu faza Vinča-Pločnik (Vl. Dumitrescu 1960, p. 192-193, 196). Luând în calcul cronologia propusă de Vl. Miložčić (Vl. Miložčić 1949, p. 74), care plasează etapa Dimini la orizont de tranziție Starčevo III-IV, înainte de debutul Vinča A, Vl. Dumitrescu consideră că migrația propusă de Fr. Schachermeyr nu este posibilă (Vl. Dumitrescu 1960, p. 198).

Surpriza oferită de profesorul S.A. Luca nu vine numai din textul în sine, ci și din analogiile găsite de distinsul cercetător (S.A. Luca 2018, n. 204, 205). Astfel, vasul numit (G. Papathanassapoulos, ed. 1996, p. 252, nr. cat. 93) provine din zona Epir – insulele Ioniene și este datat în Final Neolithic (cca 4500-3200 BC), cel de la p. 273, nr. cat. 138 provine din Peloponez, datat de asemenea în Final Neolithic (cca 4500-3200 BC), iar cel de p. 269, nr. cat. 129 este găsit în Eubeea și este datat în Late Neolithic (cca 5300-4800). Din păcate nota 205 din S.A. Luca 2018 rămâne „datoare” cu un vas „cu pictură și formă tipică pentru cultura transilvăneană”. S.A. Luca „ratează” însă o bună analogie pentru ceramica Petrești din sursa pe care o citează și anume vasul provenind de la Dimini (Thesalia) și considerat ca fiind tipic pentru tipul de ceramică B3α a fazei Dimini clasic (G. Papathanassapoulos, ed. 1996, p. 261, nr. cat. 113), ce prezintă bune analogii la nivelul motivului ornamental al vasului de tip fructieră de la Pianu de Jos (I. Paul 1977, pl. III/4), atribuit ceramicii de tip BIIb1.

Această tratare superficială a problematicii privind asemănările ceramicii pictate din zona sud-est europeană, areal unde este inclusă și Transilvania (ceramică pictată văzută actualmente ca unul din elementele definitorii pentru ceea ce este numit grup Foeni, cultura Petrești, grup Ariușd) și, în mod special, ceramica de tip Dimini (ceea ce este numit la acest moment, în Thesalia, *Late Neolithic II*, ce cuprinde fazele Ayia Sophia, Otzaki și Dimini clasic, precum și debutul fazei Rachmani²²), este din păcate o realitate. Vezi spre comparație o altă opinie (F. Drașovean 2005) care analizează și identifică analogii pentru ceramica de tip Foeni în arealul thessalo-macedonean. Spre deosebire de teoria lui Fr. Schachermeyr, pe baza analogiilor prezentate, „ipoteza originii sudice a grupului Foeni”, este privită ca „singura explicație credibilă a nașterii acestui grup” (F. Drașovean 2005, p. 22). Vezi deasemenea și discuția foarte bine documentată din monografia dedicată culturii Petrești (I. Paul 1992, p. 122-124), lucrare care prezintă informația la nivelul anului 1979 (!) (cf. I. Paul 1992, p. 6), legat de o eventuală origine sudică, de migrație Dimini, pentru cultura Petrești.

O estimare relativ recentă vizând cronologia absolută a culturii Petrești, pe baza datelor AMS existente la acest moment propune un interval cronologic, bazat pe cronologia internă așa cum a fost definită de I. Paul, arată că această cultură este cuprinsă în intervalul cca 4550-4150 cal BC (cf. D. Diaconescu 2016, Images 6-8).

Datele noi de cronologie absolută din zona Tesaliei (Y. Maniatis *et alii* 2016, A. Reingruber *et alii* 2017) arată că faza Dimini, din siturile de la Mandra și Rachmani (Y. Maniatis *et alii* 2016, p. 58, 60, tab. 1; pentru situl de la Mandra vezi și Reingruber *et alii* 2017, p. 46, fig. 16) prezintă o puternică convergență cu datele publicate ale grupului Foeni

²² Cele mai bune analogii pentru ornamentica ceramicii culturii Petrești se pot găsi în ceramica de tip B3α numită și „*Dhimini ware*” din nivelul II și III de la Rachmani (vezi A.J. Wace, M.S. Thomson 1912, p. 31, fig. 16, 21-22, 33, fig. 13). F. Schachermeyr 1991, Taf. VI/b, Taf. 28/1, 4, Taf. 29/XI/10 prezintă ceramică denumită „*klassisches Dimini*” ceramică ce își găsește analogii perfecte în ceramica de tip A-BIIe, A-BIIb₁ a culturii Petrești așa cum a fost definită de Iuliu Paul (vezi I. Paul 1977, pl. II/11a-b, 14).

(F. Drașovean 2013, M. Gligor 2009, M. Gligor 2014), la fel ca și datele Rachmani timpuriu de la Prodomos (Y. Maniatis *et alii* 2016, p. 59-60, tab. 1), iar datele ^{14}C ale fazei Rachmani din siturile la Palioskala și Rachmani (Y. Maniatis *et alii* 2016, p. 59-60, tab. 1) arată o bună convergență cu datele atribuite fazei A-B a culturii Petrești (D. Diaconescu 2016, p. 21)²³. Așa aici opinia conform căreia, în Thesalia, etapa *Late Neolithic II (early)*, alocată intervalului cronologic cca 4900-4700 cal BC, este reprezentată de datele din situl de la Mandra (alocate fazei Dimini clasic), etapa *Late Neolithic II (late)*, inclusă în intervalul cca 4700-4500 cal BC, este definită pe baza datelor de la Rachmani, Prodomos, Vasilis și Pevkakia M., iar etapa *Final Neolithic (Chalcolithic)* datată între cca 4500-4250 cal BC, este determinată de datele din siturile de la Rachmani, Pevkakia M., Palioskala și Mandra (A. Reingruber *et alii* 2017, p. 50, Tab. 5). Astfel se poate constata faptul că perioada etapelor *Late Neolithic II* și *Final Neolithic (Chalcolithic)*, corespunde în mod clar, cu un început mai timpuriu pentru datele din Tesalia, datelor corespunzătoare grupului Foeni și culturii Petrești (vezi F. Drașovean 2013, p. 34, Grafic 1 și D. Diaconescu 2016, Images 6-8). Putem sublinia faptul că datele alocate orizontului Dimini clasic, ce prezintă analogii foarte bune în cazul unor anumite categorii ornamentale cu faza Petrești A-B, corespund etapei *Late Neolithic II (late)* – cca 4700-4500 cal BC, care este mai timpurie decât etapa Petrești A-B, încadrată cronologic absolut între cca 4450-4350 cal BC (D. Diaconescu 2016, Images 6, 8).

Câtă vreme din cercetările arheologice preventive de la Turdaș (desfășurate în anul 2011) doar un singur complex a fost publicat corespunzător (S.A. Luca *et alii* 2017), pentru a fi luat în calcul într-o analiză multivariată legată de aspectele morfologice ale ceramicii, opiniile publicate de subsemnatul în 2014, referitor la cronologia culturii Turdaș (D. Diaconescu 2014) nu s-au schimbat, asta și pentru că materialele publicate în volumul S.A. Luca 2018 au fost utilizate în analiza tipologică efectuată acum cinci ani (D. Diaconescu 2014, p. 72 și n. 67). Faptul că în volumul din 2018 singurul autor decide să nu facă nici o referire la studiul meu din 2014 este cu siguranță o opțiune personală pe care nu pot decât să o respect. Unei afirmații făcute tot de profesorul S.A. Luca, dar cu alt prilej, „*Sau, un alt cercetător, D. Diaconescu, afirmă că Turdașul nu poate fi încadrat decât după grupul Iclod*” (S.A. Luca 2016, p. 254, n. 509) nu pot să răspund decât reiterând ceea ce spuneam atunci: „*Totodată subliniem încă o dată anterioritatea Iclod Ia față de etapa Turdaș I, așa cum este discutată mai nou, argumente solide în favoarea ideii conform căreia elementele zise de tip Turdaș, din arealul grupului Iclod, sunt anterioare culturii Turdaș, așa cum a fost definită pe baza cercetărilor sistematice efectuate până acum în siturile de la Orăștie-Dealul Pemilor și Turdaș-Luncă*”. Prin Iclod Ia înțelegem și înțeleg și acum sub-faza Iclod Ia, mai exact începutul acestei culturi, etapă careia îi corespund mormintele M1 și M13 din așazisul cimitir A de la Iclod și M1 de la Halmeu (C. Astaloș, C. Virag 2006-2007). Dacă, parafrazând din memorie o expresie „clasicizată”, citirea nu s-ar fi făcut „în diagonală”, probabil s-ar fi descoperit că în studiul respectiv (D. Diaconescu 2014, p. 75) există afirmația conform căreia „*Utilizarea datelor ^{14}C , consolidează foarte clar poziția etapei Turdaș II, oferind următorul orizont cronologic: Turdaș II = Iclod II = sfârșit Vinča C2 – Vinča C3*”, unde sistemul cronologic pentru cultura Vinča este cel propus de W. Schier. Considerând contemporane etapele Turdaș II cu Iclod II, nu văd cum așa fi putut încadra „*Turdașul... decât după grupul Iclod*”. Rezultatele obținute de mine sunt în deplină concordanță cu cele propuse de profesorul

²³ Subliniez încă o dată faptul că pentru datele din situl de la Lumea Nouă, provenind din Sp. I/2013, șanțul 1 (vezi M. Gligor 2014, p. 92), atribuirea acestora fazei A-B a culturii Petrești este bazată pe argumente indirecte.

Gh. Lazarovici care, relativ recent, prezintă o situație similară atunci când vorbește de cronologia și evoluția mai nou definitei culturi Zau (Gh. Lazarovici 2012, p. 64, tab. 12)²⁴.

Revenind la cele spuse în debutul acestei recenzii, este clar că părerile mele referitoare la subiectul privind cadrul cultural și temporal în care se dezvoltă cultura Turdaș diferă față de cele ale profesorului Sabin Adrian Luca și de aceea doresc să subliniez că utilizarea numelui meu în relație cu lucrarea S.A. Luca 2018 este un act unilateral pe care doresc, prin rândurile de față, să îl golesc de conținut, exprimându-mi propriile opinii legate de problematica abordată de lucrarea în cauză.

◆ Bibliografie

Șt. Andrei, T. Roșu
1998	Cercetări arheologice de suprafață în așezarea de la Călan-Podină (jud. Hunedoara), <i>Buletinul Cercurilor Științifice Studențești</i> , 4, p. 27-35.
C. Astaloș, C. Virag
2006-2007	Descoperiri funerare neolitice din județul Satu-Mare, <i>Satu-Mare. Studii și Comunicări</i> , XXIII-XXIV/1, p. 73-94.
V. G. Childe 1922	The east european relations of the Dimini culture, <i>The Journal of Hellenistic Studies</i> , XLII, p. 254-275.
M. Ciută 2001	Contribuții la cunoașterea neoliticului târziu din depresiunea Hațeg-Mureș. Descoperirile de la Călan-Podină II (Campania 1998), <i>Corviniana</i> , VII, p. 31-46.
B. Dammers 2009	Ceramic and cultural identity between the Balkans and the middle Europe: The Vinča C site of Uivar (Romanian Banat), în F. Drașovean, D.L. Ciobotaru, M. Maddison (eds.), <i>Ten Years After: The Neolithic of the Balkans, as uncovered by the fast decade of research</i> , Timișoara, p. 236-258.
D. Diaconescu 2014	Despre cultura Turdaș și poziția sa cronologică, <i>Analele Banatului</i> , XXII, p. 67-88.
D. Diaconescu 2016	About a copper bracelet from Brukenthal National Museum's Collections and some remarks regarding chronological aspects of the Early and Middle Copper Age from Transylvania, Tisza Plain and Lower Danube Region, <i>Brukenthal Acta Musei</i> , XI.1, p. 17-32.
F. Drașovean 1994	The Petrești culture in Banat, <i>Analele Banatului</i> , III, 1994, p. 139-170.
F. Drașovean 1996	<i>Cultura Vinča târzie în Banat. Relațiile cu vecinii</i> , Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, I, Timișoara, 224 p.

²⁴ Asta chiar dacă S.A. Luca 2016, p. 251, n. 475 consideră ciudată încadrarea cronologică a culturii Turdaș într-o etapă contemporană cu Vinča C2.

- F. Drașovean 2004 Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The origins of the Petrești culture, *Antaeus*, 27, p. 27-36.
- F. Drașovean 2005 Zona Thessalo-Macedoneană și Dunărea Mijlocie la sfârșitul mileniului al VI-lea și la începutul mileniului al V-lea a. Chr., *Apulum. Acta Musei Apulensis*, XLII, p. 11-26.
- F. Drașovean 2013 Despre unele sincronisme de la sfârșitul neoliticului târziu și începutul eneoliticului timpuriu din Banat și Transilvania. O abordare Bayesiană a unor date absolute publicate de curând și republicate recent, *Analele Banatului*, XXI, p. 11-34.
- VI. Dumitrescu 1960 Peut-on admettre – du point de vue chronologique – une participation des tribus de la civilisation à céramique peinte Ouest-Transylvanie à la "migration Dimini"?, *Światowit*, XXIII, p. 189-200.
- VI. Dumitrescu 1973 Răspuns fără maxime latinești la o replică ce abuzează de ele, *SCIV*, 24, (3), p. 469-475.
- VI. Dumitrescu 1980 *The Neolithic Settlement at Rast (South-West Oltenia, Romania)*, BAR (IS), 72, 133 p.
- A. Frînculeasa,
K. Moldoveanu 2014 Notă asupra unei machete de construcție eneolitică descoperită în localitatea Jilavele (jud. Ialomița), în C.E. Ștefan, M. Florea, S.C. Ailincăi, C. Micu (eds.), *Studii privind preistoria sud-estului Europei. Volum dedicat memoriei lui Mihai Șimon*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 10, p. 213-232.
- K. Gallis 1985 A late neolithic foundation offering from Thessaly, *Antiquity*, LIX, p. 20-24, pl. XIV-XVI.
- K. Gallis 1996 The Neolithic World, în G.A. Papathanassopoulos (ed.), *Neolithic Culture in Greece*, Atena, p. 23-37.
- M. Gligor 2009 *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 264 p.
- M. Gligor 2014 Începuturile eneoliticului timpuriu în Transilvania: o abordare Bayesiană, *Analele Banatului*, XXII, p. 91-105.
- S. Jocić 1988 Vranin Salaš-Pančevo în D. Srejšović (ed.), *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948-1988*, Belgrad, p. 107.
- S. Jocić 1989 Vranin Salaš, Naselje vinčanske kulture kod Pančeva, *Glasnik. Narodni Muzej Pančevo*, 2, p. 3-23.
- N. Kalicz, J. Makkay 1977 Die Linienbandkeramik in der grossen Ungarischen Tiefebene, *Studia Archaeologica*, 7, Budapesta, 385 p.
- Gh. Lazarovici 1979 *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis, IV, Cluj-Napoca, 273 p.

- Gh. Lazarovici 2012 Cronologia absolută, relativă și evoluția culturii Zau, în H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan (eds.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandru V. Matei*, Cluj-Napoca, p. 55-71.
- Gh. Lazarovici *et alii* 2011 Gh. Lazarovici, M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the sacred tablets*, Cluj-Napoca, 414 p.
- Gh. Lazarovici, M. Lazarovici 2010 Despre fazele A₁ ale Grupelor Ariușd și Cucuteni, *Angustia*, 14, p. 27-108.
- S.A. Luca 1997 *Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul pemilor (punct X2)*, Bibliotheca Musei Apulensis, IV, Alba Iulia, 185 p.
- S.A. Luca 2001 *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. I. Campaniile anilor 1992-1995*, Bibliotheca Musei Apulensis, XVII, Alba-Iulia, 210 p.
- S.A. Luca 2009 Issues in defining the Foeni-Mintia cultural group in Transylvania, în V. Cotiugă, F.A. Tencariu, G. Bodi (eds.), *Itinerara in praeistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu*, Iași, p. 199-210.
- S.A. Luca 2016 *Tărtăria rediuvia*, Bibliotheca Brukenthal, LXXI, Alba Iulia, 331 p.
- S.A. Luca 2018 *Așezări neolitice pe valea Mureșului (III). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. II. Campaniile anilor 1996-1998*, Bibliotheca Septemcastrensis, XXV, Sibiu, 252 p.
- S.A. Luca *et alii* 2004 S.A. Luca, C.C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în peștera Cauce (sat Cerișor, comuna Lelese, jud. Hunedoara)*, Bibliotheca Septemcastrensis, IV, București, 286 p.
- S.A. Luca *et alii* 2017 S.A. Luca, F. Perianu, S. Chideșa, Some details regarding the archaeological feature C23 from Turdaș-Luncă site, Hunedoara county. The preventive excavations from 2011, *Acta Terrae Septemcastrensis*, XVI, p. 21-59.
- S.A. Luca, C.C. Roman 1999 Cercetări de suprafață în așezarea neolitică de la Valea Nandrului-La dos, *Corviniana*, V, p. 12-38.
- S.A, Luca, C. Suciu 2014 Sistemul de fortificații eneolitice de la Turdaș-Luncă, județul Hunedoara, România, *Banatica*, 24, p. 7-24.
- S.A. Luca, C. Urian 2012 Neue archäologische Funde im Kreis Temesch/Timiș sowie einige Fragen zur Einordnung der Kulturgruppe Foieni-Mintia in Siebenbürgen, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 55, p. 7-31.

- S.A. Luca (coord.) 2012 *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș-Luncă (județul Hunedoara). Campania 2011, Bibliotheca Brukenthal, LIX, Sibiu, 152 p.*
- Y. Maniatis *et alii* 2016 Y. Maniatis, Ch. Oberlin, Z. Tsirtsoni, "Balkans 4000": The radiocarbon dates from archaeological contexts, în Z. Tsirtsoni (ed.), *The Human Face of Radiocarbon. Reassessing Chronology in prehistoric Greece and Bulgaria, 5000-3000 cal BC*, Travaux de la Maison de L'orient et de la Méditerranée, 69, p. 41-65.
- VI. Milojčić 1949 *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, 137 p.
- S. Nanoglou 2005 Subjectivity and Material Culture in Thessaly, Greece: the Case of Neolithic Anthropomorphic Imagery, *Cambridge Archaeological Journal*, 15, (2), p. 141-156.
- G. Papathanassopoulos (ed.) 1996 *Neolithic culture in Greece*, Atena, 352 p.
- I. Paul 1977 Periodizarea internă a culturii Petrești în lumina evoluției ceramicii pictate, *Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie*, 20, p. 15-36, pl. I-III.
- I. Paul 1992 *Cultura Petrești*, București, 1992, 203 p.
- A. Reingruber *et alii* 2017 A. Reingruber, G. Toufexis, N. Kyparissi-Apostolika, M. Anetakis, Y. Maniatis, Y. Faccorelis, Neolithic Thessaly: radiocarbon dated periods and phases, *Documenta Praehistorica*, XLIV, p. 34-53.
- M. Roska 1941 *A Torma Zsófia – Gyűjtemény az Erdély Nemzeti Múzeum érem- és régiségtaráiban (Die Sammlung Zsófia von Torma in der numismatisch-archaeologischen Abteilung des siebenbürgischen Nationalmuseums)*, Cluj-Napoca, 350 p.
- F. Schachermeyr 1954 *Dimini und die Bandkeramik*, Prähistorische Forschungen, Heft 4, Horn-Wien, 39 p.
- F. Schachermeyr 1955 *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 300 p.
- F. Schachermeyr 1991 *Die neolitische Keramik Thessaliens*, Wien, 99 p.
- W. Schier 1995 *Vinča studien. Tradition und Innovation im Spätneolithikum des zentralen Balkanraumes am Beispiel der Gefäßkeramik aus Vinča-Belo Brdo*. Teză de habilitare prezentată la Ruprecht-Karls University Heidelberg, manuscris, 379 p.
- W. Schier, F. Drașovean 2004 Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timis, Rumänien (1998–2002), *PZ*, 79 (2), p. 145- 230.

- H. Schmidt 1903 Tordos, *Zeitschrift für Ethnologie*, 35, H. 2/3, p. 438-469.
- H. Schmidt 1911 Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien), *Zeitschrift für Ethnologie*, 43, H. 3/4, p. 582-601.
- H. Schroller 1930 Die Stein - und Kupferzeit Siebenbürgens, *Zeitschrift für Ethnologie*, 62, p. 248-258.
- C. Suciu 2015 Metodologia analizei post-săpătură a sitului de la Turdaș (I). Câteva observații legate de modalitatea de publicare și interpretare a sistemului de fortificare, *Analele Banatului*, XXIII, p. 51-62.
- G. Toufexis 1996 House models, în G.A. Papathanassopoulos (ed.), *Neolithic Culture in Greece*, Atena, p. 161-162.
- Z. Visy (ed.) 2003 *Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium*, Budapesta, 496 p.
- A.J. Wace,
M.S. Thompson 1912 *Prehistoric Thessaly. Being some account of recent excavations and explorations in North-eastern Greece from Lake Kopais to the borders of Macedonia*, Cambridge, 272 p.